

RAMI MEMUSHAJ

PARAQITJA LINEARE DHE KONCENTRIKE E NJOHURIVE NË PROGRAMET E GJUHËS SHQIPE TË ARSIMIT PARAUNIVERSITAR

1. Përvetësimi me sukses i një lënde mësimore varet nga faktorë të ndryshëm, objektivë e subjektivë. Ndër faktorët objektivë, më të rëndësishmit janë programet. Ato janë shtrati në të cilin duhet të “derdhen” në tekstin mësimor njohuritë e një fushe. Nëse ky shtrat hapet si duhet, atëherë ky faktor do t’ia bëjë më të lehtë punën autorit të tekstit, po edhe mësuesit dhe nxënësit që përdorin atë tekst; po, nëse programi ndërtohet mirë, atëherë ai do të kthehet në një faktor pengues, që do t’ia vështirësojë punën mësuesit dhe nxënësit. Të tillë rëndësi kanë edhe programet e gjuhës shqipe të të gjitha shkallëve të arsimit parauniversitar.

Po t’i krahasojmë programet e sotme të gjuhës shqipe me të dikurshmet, nuk mund të mohohet se për hartimin e programeve aktuale është bërë një punë mjaft e madhe, duke i kthyer ato në një udhëzues të rëndësishëm për mësuesin. Kjo duket jo vetëm në përmbajtjen lëndore të tyre, që pasqyron arritjet e gjuhësisë sonë, po edhe në kërkesat për shkathtësitë dhe kompetencat që duhet të fitojë nxënësit në këtë lëndë për çdo vit shkollor, të cilat janë një ndihmë e madhe për mësuesin. Ato i japin atij tregues konkretë për të vlerësuar sa e kanë përvetësuar nxënësit programin, po edhe për të kontrolluar punën e vet.

Megjithatë, nga vrojtimi i përmbajtjes së programeve, të teksteve të gjuhës, por edhe i rezultateve të provimeve të maturës në këtë lëndë (ku nota mesatare për vitin shkollor 2018–2019 është 6,36, me mbizotërim të zonës së errët (nota 4) dhe gri (notat 5, 6 dhe 7), që arrijnë në 76,55% të notave, del se në këto programe ka mjaft gjëra që mendojmë se duhen rishikuar e rikonceptuar.

Një program mësimor duhet ndërtuar duke u mbështetur, së pari, në një strategji të menduar mirë si dhe në disa parime themelore didaktike, siç janë paraqitja e dijeve në përputhje me shkallën e zhvillimit psikofiziologjik të nxënësit, kalimi nga e veçanta tek e përgjithshmja dhe nga e njohura tek e panjohura, përsëritja për të siguruar lidhjen e njohurive të mësuara më parë me njohuritë e reja etj. Në hartimin e programeve nuk mund të nënvlerësohet e të shpërfillet edhe tradita më se njëqindvjeçare të shkollës sonë, sidomos për gjuhën shqipe, si gjuhë me eptim shumë të zhvilluar, që nuk mund të mësohet duke kopjuar programet e gjuhëve pa eptim emëror, si anglishtja apo gjuhët romane perëndimore.

Duke i hedhur një vështrim përvojës së shkollës sonë deri në fund të viteve '80 të shekullit që shkoi, rezulton se programet dhe tekstet e gjuhës shqipe të bazuara në to kanë qenë ndërtuar duke pasur parasysh parimet e mësipërme didaktike dhe veçoritë e shqipes. Pikërisht për këtë arsye u arrit të sigurohej një nivel i kënaqshëm i formimit gjuhësor të brezave që u formuan me tekstet e mbështetura në ato programe.

2. Në programet e gjuhës shqipe para viteve '90 themelori në organizmin e lëndës ka qenë gërshetimi i parimit linear me parimin e rrathëve bashkëqendrorë në paraqitjen e njohurive. Arsimi parauniversitar përbëhej nga tre cikle: cikli i ulët (klasa I – IV), cikli i lartë i 8-vjeçares (klasa V–VIII) dhe e mesmja (klasa XIX – XII), duke ndjekur brenda secilit cikël parimin linear në paraqitjen e lëndës, ndërsa parimin e rrathëve bashkëqendrorë gjatë kalimit nga njëri cikël në tjetrin, domethënë zgjerimin në ciklin më të lartë të njohurive të marra në shkallën më të ulët. Ky gërshetim i dy parimeve siguronte paraqitjen e pacopëzuar të lëndës, që ia bënte më të lehtë nxënësit përvetësimin e qëndrueshëm të dijeve të morfologjisë e të sintaksës dhe kalimin e natyrshëm nga njëra disiplinë tek tjetra, në përshtatje edhe me zhvillimin moshor të fëmijës.

Për të kuptuar se ç'strategji është zbatuar e ç'parime janë ndjekur pas viteve '90 në ndërtimin e programeve të lëndës së gjuhës shqipe, kemi marrë në shqyrtim programet e reja të kësaj lënde nga klasa e parë në të dymbëdhjetën. Gjëja e parë që kemi vërejtur në këto programe, është sistemi i shkallëzimit në gjashtë shkallë: shkalla e

parë (klasa e parë, e dytë dhe tretë); shkalla e dytë (klasa e katërt dhe e pestë); shkalla e tretë (klasa e pestë, e gjashtë dhe e shtatë); shkalla e katërt (klasa e tetë dhe e nëntë); shkalla e pestë (klasa e dhjetë dhe e njëmbëdhjetë); shkalla e gjashtë (klasa e dymbëdhjetë). Ky sistem që zbatohet në arsimin tonë parauniversitar, për mendimin tonë, nuk mbështetet në veçoritë moshore të nxënësit dhe, si i tillë, nuk lejon një shpërndarje racionale të njohurive. Se ç'dallim psikofiziologjik ka, ta zëmë, midis nxënësit të klasës së shtatë dhe atij të klasës së tetë ose midis nxënësit të klasës së njëmbëdhjetë dhe atij të klasës së dymbëdhjetë? Një shkallëzim normal do të ishte ai që mbështetet në ciklet tradicionale të shkollimit, të cilat u përgjigjen edhe tri shkallëve të zhvillimit psikofiziologjik të fëmijës (fëmijëria, puberteti dhe pararinia)¹: shkalla e parë – klasa e parë deri te klasa e katërt, gjatë së cilës mbizotëron aspekti praktik në paraqitjen e dijeve; shkalla e dytë – klasa e pestë deri te klasa e nëntë, gjatë së cilës jepen njohuritë teorike për sistemet themelore të gjuhës – morfologjinë, fjalëformimin, sintaksën e leksikologjinë; dhe shkalla e tretë – klasa e dhjetë deri në të dymbëdhjetën, gjatë së cilës mendojmë se nuk duhet të rimerren njohuritë e dhëna në shkallën e dytë.

Pra, ndryshe nga sistemi gjashtëshkallësh, që nuk u gjeget shkallëve të zhvillimit psikofiziologjik të nxënësit dhe nuk lejon të shihet ndonjë dallim thelbësor midis shkallës paraardhëse dhe asaj pasardhëse në shtjellimin e njohurive, sistemi tradicional trashkallësh, bënte të mundur të respektoheshin dallimet cilësore në shtjellimin e lëndës në programet përkatëse. Për këto arsye mendojmë se shkallëzimi aktual duhet riparë nga Instituti i Zhvillimit të Arsimit, në konsultim të ngushtë me specialistët e pedagogjisë e të psikologjisë.

Për sa i përket zbatimit të parimit linear dhe të parimit bashkëqendror në paraqitjen e njohurive gjuhësore dhe shkathtësive që duhen fituar për çdo klasë, të bie menjëherë në sy se në programet aktuale këto dy parime janë shkelur. Parimi i rrathëve bashkëqendrorë është ndjekur jo gjatë kalimit nga një cikël në tjetrin, po brenda një cikli, d.m.th. duke rimarrë në mënyrë të zgjeruar në klasën pasardhëse njohuritë e dhëna në klasën më të ulët, kurse parimi linear shtrihet

¹ Shih Encyclopedia Britannica (<https://www.britannica.com/science/childhood, puberty, adolescence, adulthood>).

përtej një cikli, në të gjitha ciklet. Kjo ka sjellë si pasojë copëtimin e morfologjisë e të sintaksës. Kështu, nga klasa e pestë në të nëntën, morfologjia dhe sintaksa copëzohen në pesë vjet; e njëjta gjë vërehet edhe në programet e shkollës së mesme.

Ky fragmentarizim i lëndëve doemos që ka si pasojë përvetësimin e mangët të njohurive nga fusha e morfologjisë, sintaksës dhe e leksikologjisë, duke mos i lejuar nxënësit të bëjë lidhjen e koncepteve të mësuara në vitet e mëparshme me konceptet e reja të së njëjtës disiplinë. Për ta kuptuar më mirë dëmin që sjell kjo praktikë, po bëjmë një përqasje me matematikën. Vite më parë më ra në dorë një tekst matematike i klasës së tetë, disa krerë të të cilit i kushtoheshin aritmetikës dhe algjebërës, disa të tjerë gjeometrisë dhe kreu i fundit statistikës e probabilitetit, pra një përzierje e katër disiplinave. Pyeta për këtë një autor shumë të njohur tekstesh të këtyre lëndëve, i cili më tha se me tekste të tilla nuk mësohet as aritmetika, as algjebra e as gjeometria, pasi kapërcimi nga njëra disiplinë tek tjetra brenda një viti e pengon nxënësin të përvetësojë tërësinë e dijeve dhe të koncepteve të një lënde. Pra, kjo praktikë i ka sjellë dëm jo vetëm formimit gjuhësor të nxënësve, po formimit të përgjithshëm dhe mund të shihet si shkak i cilësisë së ulët në përgatitjen e nxënësve në arsimin tonë parauniversitar.

Jo vetëm nxënësve, po edhe hartuesve të programeve përzierja e këtyre dy parimeve ua bën të vështirë përcaktimin se çfarë duhet dhënë, për shembull, nga morfologjia apo sintaksa në klasën e pestë e çfarë në klasën e gjashtë e më tej. Zgjidhja është gjetur duke i copëtuar mekanikisht programet, në njërin vit bëhen disa kategori të emrit, në vitin tjetër kategoritë e tjera, ndërkohë që në një vit mund të shterohej emri, në një vit tjetër folja etj.

Moszbatimi në mënyrë logjike i parimit linear dhe koncentrik ka sjellë edhe pasoja të tjera. Një nga këto është përsëritja e të njëjtave tema nganjëherë edhe në katër klasa. Kjo ua ka vështirësuar mësuesve të gjuhës punën, për arsye se është vështirë të gjendet ndonjë mësimdhënës që të mbajë mend ç'ka thënë një vit më parë dhe ç'gjë të re do t'u thotë nxënësve vitin pasardhës. Shembujt e përsëritjeve në programet e gjuhës shqipe janë të shumta. Po sjellim këtu rastet që kemi nxjerrë, pa mëtuar se lista e mëposhtme është shteruese.

Nga fusha e morfologjisë: mbiemri, përemri e numërori trajtohen në klasën e dytë dhe të tretë; zgjedhimi i foljeve të rregullta në kohën e tashme, të pakryer dhe të kryer e thjeshtë në mënyrën dëftore trajtohet në klasën e tretë dhe të katërt; klasat e fjalëve trajtohen në klasën e gjashtë, të shtatë, të nëntë, e të dhjetë; format e pashtjelluara foljore në klasën e shtatë dhe të dhjetë; llojet e përemrave në klasën e gjashtë (në klasën e pestë janë bërë vektorët, pronori, dëftori, pyetësi); në klasën e shtatë rimerren dëftori dhe pyetësi, në klasën e tetë rimerret pronori; pjesëzat dhe pashtirrat bëhen në klasën e shtatë dhe të tetë;

Nga fusha e sintaksës: gjymtyrët kryesore dhe gjymtyrët e dyta të fjalisë së thjeshtë– në klasën e pestë, të gjashtë e të nëntë; përcaktori në klasën e pestë dhe të gjashtë (këtu shtohet edhe “llojet e tij”); ligjërata e drejtë dhe e zhdrejtë në klasën e gjashtë dhe të shtatë (këtu shtohet kthimi i së parës në të dytën);

Nga fusha e leksikologjisë: sinonimet dhe antonimet në klasën e dytë, të tretë, të katërt, të pestë, të shtatë;

Nga fusha e fonetikës: theksi i fjalës në klasën e pestë, të gjashtë dhe të shtatë; bashkëtingëlloret e zëshme dhe të pazëshme në klasën e pestë dhe të gjashtë;

Nga fusha e stilistikës: regjistrat e gjuhës (njohuri të përgjithshme) në klasën e tetë dhe të nëntë; stilet e gjuhës (njohuri të përgjithshme) në klasën e tetë dhe të nëntë;

Nga fusha e drejtshkrimit: drejtshkrimi i zanores *e* në trup të fjalës (klasa e gjashtë, e shtatë, e tetë); përdorimi i shkronjës së madhe për emrat e njerëzve, vendeve (qyteteve, fshatrave, shteteve) dhe kafshëve (klasa e dytë, e katërt, e pestë, e dhjetë); përdorimi i shenjave të pikësimit (pika dhe pikëpyetja në klasën e dytë dhe të tretë); përdorimi i pikës, presjes, pikëçuditjes dhe i trepikëshit në klasën e shtatë; të gjitha shenjat në klasën e tetë; i dy pikave, thonjëzave, presjes, pikëpresjes dhe kllapave në klasën e nëntë dhe të dhjetë; përdorimi i trepikëshit, kur intonacioni i fjalisë është i pambaruar në klasën e gjashtë, të shtatë dhe të tetë².

² Për të gjitha këto shih në faqen zyrtare të Institutit të Zhvillimit të Arsimit (IZHA) programet e reja të gjuhës shqipe të arsimit parauniversitar (<https://izha.edu.al/new/category/programe>).

Shkelja e dy parimeve të mësipërme ka bërë që nxënësit të humbasin interesin për lëndën, çka na e kanë pohuar mësues të gjuhës të nëntëvjeçares, sipas të cilëve, sa u përmbledhin temën që do të zhvillojnë, nxënësit u thonë: “Ou, mësuese këtë e dimë, e kemi mësuar vitin e kaluar”. Kjo tregon se përsëritja nga *mater studiorum* përfundon në *pater molestiae*.

Këto nuk janë defektet e vetme të programeve të gjuhës. Një tjetër parim që shkelet në to është ai që kërkon që njohuritë e reja t’i përshtaten moshës së fëmijës, d.m.th. të merret parasysh shkalla e zhvillimit psikofiziologjik të tij. P.sh., teksti dhe elementet e tij mësohen në klasën e tretë të ciklit të ulët³, ndërkohë që do të duhej që njohuritë për tekstin e paragrafin të jepeshin pasi të shterohej sintaksa e fjalisë. Sepse sintaksa e tekstit është e një kategorie më të lartë se sintaksa e fjalisë dhe vetë teksti është një kategori gramatikore më e lartë se fjalia. Po kështu, në klasën e dytë të ciklit të ulët temat e sintaksës nisin me tiparet e fjalisë⁴, kur nuk janë trajtuar ende llojet e fjalive, duke shkelur kështu edhe parimin tjetër të kalimit nga e veçanta tek e përgjithshmja; në klasën e tretë trajtohen struktura e fjalisë së thjeshtë dhe rendi i fjalëve në fjalitë dëftore e pyetëse⁵; në klasën e katërt të ciklit të ulët shenjat e pikësimit në dialog⁶, kur dihet se pikësimi i dialogut është i një shkalle më të vështirë se pikësimi i fjalisë dhe do të duhej që të zhvillohej lidhur me ligjëratën e drejtë; në klasën e katërt të ciklit të ulët jepen njohuri të përgjithshme për dialektet⁷; në klasën e gjashtë parashikohen njohuri për fushën leksikore të fjalëve⁸, njohuri të semantikës që do të duhet të zhvilloheshin në shkollën e mesme; po ashtu, në klasën e tetë dhe të nëntë jepen regjistrat dhe stilet e gjuhës.

³ Kurrikula e bazuar në kompetenca. Lënda: Gjuhë shqipe. Shkalla: I. Klasa: I-II; Shkalla: II. Klasa: III, Tiranë, 2016, f. 54.

⁴ Po aty, f. 36.

⁵ Po aty, f. 54–55.

⁶ Kurrikula e bazuar në kompetenca. Lënda: Gjuhë shqipe. Shkalla: II. Klasa: IV dhe V, Tiranë, 2017, f. 42.

⁷ Po aty, f. 42.

⁸ Kurrikula e bazuar në kompetenca. Lënda gjuhë shqipe. Shkalla: III. Klasa: VI-VII. Shkalla: IV. Klasa VIII, Tiranë, 2016, f. 34.

Ndërkohë që mendojmë se do të duhej që njohuri elementare për dialektet të jepeshin diku nga klasa e nëntë; ligjërata e drejtë dhe pikësimi i saj e i dialogut në klasën e nëntë; njohuritë semantike (fusha leksikore etj.) dhe ato stilistike në klasat e së mesmes; po ashtu edhe njohuritë për historinë e gjuhës shqipe dhe të shqipes së shkruar në shkollën e mesme. Kjo do të respektonte parimin e përshtatje së njohurive me moshën e nxënësit, por edhe do të shmangte përsëritjen në të mesme të lëndës së mësuar nga klasa e pestë në të nëntën. Se ç'është nevoja të rimerren, p.sh., shenjat e pikësimit në klasën e dhjetë, kur janë bërë në klasën e nëntë? Dhe, përgjithësisht, pse duhet rimarrë morfologjia, sintaksa, leksikologjia, fjalëformimi e drejtshkrimi në shkollën e mesme, kur këto i kanë dhënë provim në klasën e nëntë?

Në shkollën e mesme jemi të mendimit se nuk është nevoja të rimerren njohuritë e mësuara në ciklin e mëparshëm. Këtu duhen dhënë njohuri më të thelluara për semantikën (kuptimet e figurshme – metafora, metonimia, sinekdoka – fusha leksikore e semantike, njohuri për leksikografinë shqipe e fjalorët e shqipes, njohuri nga stilistika (regjistrat dhe stilet e ligjërimit), njohuri për vendin e shqipes ndër gjuhët indoeuropiane, për historinë e saj dhe të shkrimit shqip, për ndarjen dialektore dhe për variantet letrare dialektore (toskërishtja, arbërishtja e Italisë, shkodranishtja, elbasanishtja e kosovarishtja).

Nuk na duket e argumentuar as përmbysja e rendit të disiplinave në klasat nga e pesta në të nëntën, duke nisur më parë me sintaksën e duke kaluar pastaj te morfologjia, kur programi i gjuhës i këtyre klasave synon që nxënësit të njohin në mënyrë të plotë strukturën morfologjike e sintaksore të gjuhës shqipe. Duhej nisur me morfologjinë për të vijuar me sintaksën, ashtu siç është bërë në programet e klasave X–XII.

Nga shqyrtimi i programeve të gjuhës të krijohet bindja se në to është shtrydhur gjithë lënda e gramatikës akademike dhe e doracakëve të tjerë normativë dhe se është rendur për t'i shkarkuar të gjitha këto njohuri brenda një cikli, kur, në të vërtetë, do të duhej që të mos kapërcehej masa dhe të mbahej parasysh mosha e nxënësve. Madje në këto programe gjenden edhe koncepte që nuk i ka as gramatika akademike e as gramikat e tjera të botuara para apo pas saj, siç është, për

shembull, fjalja e nënrenditur sasiore, që përmendet në programin e klasës së tetë⁹.

Në programet e gjuhës shqipe ka edhe gabime konceptore e terminologjike. P.sh., në programin e klasës së pestë fjalja quhet “njësi leksiko-gramatikore, logjike dhe me intonacion të mbaruar”¹⁰. Njësi leksiko-gramatikore është fjala; fjalja nuk është njësi leksiko-gramatikore, po njësi kumtuese. Po ashtu, nuk është e vërtetë që fjalja është njësi logjike. Njësi të logjikës janë koncepti, gjykimi dhe arsyetimi; koncepti logjicist që identifikonte fjalinë me gjykimin është hedhur poshtë që në shek. XIX nga psikologjistët. Sepse ka fjali që nuk shprehin gjykime, siç janë fjalitë pyetëse; veç kësaj, ndërsa gjykimi ka gjithmonë dy gjymtyrë – subjektin dhe predikatin – jo të gjitha fjalitë kanë kryefjalë dhe kallëzues, siç janë, p.sh., fjalitë njëkryegjymtyrëshe, që kanë vetëm njërën nga gjymtyrët kryesore, ose fjalitë e paplota, që nuk kanë as kryefjalë e as kallëzues.

Përfundimisht, nga gjithë sa shtjelluam, del se programet e gjuhës kanë mangësi të ndryshme – gabime konceptore, shkapërderdhje të paarsyetuara të lëndës brenda një viti ose në vite të ndryshme, përsëritje të shumta të kategorive dhe të koncepteve gramatikore që janë mësuar më parë. Për të gjitha këto arsye, këto programe duhen rishikuar. Por këtë nuk mund ta bëjnë vetëm punonjësit e Institutit të Zhvillimit të Arsimit dhe as disa emra të zgjedhur. Kjo punë, që nuk është aspak e lehtë, kërkon një bashkëpunim të ngushtë të këtij instituti me departamentet e gjuhës shqipe të universiteteve tona, në gjirin e të cilave ka specialistë të fushave përkatëse. Dikur ky bashkëpunim ka qenë shumë i ngushtë dhe i frytshëm; programet e dërguara nga Ministria diskutoheshin në departamentet e gjuhës shqipe dhe vërejtjet e këtyre merreshin parasysh nga hartuesit e programeve. Departamentet e gjuhës shqipe dhe Instituti i Gjuhësisë janë vendet ku studiohet gjuha jonë dhe prej tyre duhet të marrin e me to duhet të këshillohen njësitë që kanë dalë nga shpërbërja e Institutit të Studimeve Pedagogjike, si AKP-ja, IZHA, ISHA etj.

⁹ Kurrikula e bazuar në kompetenca. Lënda gjuhë shqipe. Shkalla: III. Klasa: VI-VII. Shkalla: IV. Klasa VIII, Tiranë, 2016, f. 72.

¹⁰ Kurrikula e bazuar në kompetenca. Lënda gjuhë shqipe. Shkalla: II. Klasa: IV dhe V, Tiranë, 2017, f. 43.

Me programe të ndërtuara mbi bazën e parimeve të njohura didaktike e të mbështetura në traditën e gjatë të shkollës sonë dhe pa imituar programet e gjuhëve me strukturë gramatikore të ndryshme nga ajo e shqipes, do të rritet cilësia e teksteve dhe niveli i përvetësimit të dijeve nga nxënësit, duke siguruar një formim më të mirë gjuhësor të tyre¹¹.

¹¹ Programet duhen korrigjuar e redaktuar, sepse në to ka jo pak gabime drejtshkrimore, morfologjike e sintaksore, përveç asaj që programet e klasës së gjashtë deri në të tetën janë pa shkronjën ë.

